

Н. В. Резнікова,

д. е. н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0000-0003-2570-869X

DOI: 10.32702/2306-6806.2020.8.4

ДО ПИТАННЯ ТЕОРІЇ СЕПАРАТИЗМУ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНОГО ПІДГРУНТЯ: ВІДСУТНІСТЬ ЄДНОСТІ ПОГЛЯДІВ ЯК ПОКАЗНИК РІЗНОСПРЯМОВАНOSTІ БАЗОВИХ ІНТЕРЕСІВ

N. Reznikova,

Doctor of Economic Sciences, Professor at the Chair of World Economy and International Economic Relations, Institute of International Relations Taras Shevchenko National University of Kyiv

INTRODUCTION TO THE THEORY OF SEPARATISM AND THE PROBLEM OF DEFINITION ITS ECONOMIC BASIS: DISUNITY OF OPINION AS AN INDICATOR OF TENSIONS BETWEEN BASIC INTERESTS

В статті робиться висновок про відсутність єдності поглядів на природу сепаратизму. Зазначено, що у теоріях сепаратизму, як правило, визначаються умови, які або породжують бажання субнаціональних груп покинути країну, або полегшують здійснення такого рішення; тому припускається, що рішення приймаються з точки зору витрат і вигод, коли групи та їхні лідери зважують витрати і вигоди внаслідок виходу з держави з витратами і вигодами за умови продовження перебування в її кордонах. Ці гіпотези підпадають під чотири широкі категорії: економічні детермінанти сепаратизму (наявність у регіоні природних ресурсів; абсолютний рівень доходу); культурні детермінанти сепаратизму (рівень освіти (чоловіків); навички субнаціональних груп); політичні детермінанти сепаратизму (політичні трансформації; дилеми безпеки; розпад держави і схильність до політичного насильства несепаратистського характеру); альтернативні детермінанти сепаратизму (вік країни; наявність неприлеглих одна до одної частини, розділеної іншими країнами або водними басейнами; населення, величина і ландшафт країни).

У статті розкрито детермінанти сепаратизму на базі проведеного аналізу існуючих його теорій з виокремленням економічних передумов його зародження та розгортання з метою формування у подальших дослідженнях інституційних інструментів та економічних механізмів запобігання останньому. Визначено мотиваційні інтенції відокремлення та сепаратизму залежно від розміру економіки (велика відкрита економіка та мала відкрита економіка), економічних інтересів суб'єктів господарювання (виробники та споживачі) та соціальних запитів з врахуванням потенційного впливу на економічне зростання. Наголошується, що сепаратизм "secessionism", маючи передусім внутрішні передумови, зазнає також впливу з боку акторів геополітичної гри, для реалізації чітких доктрин забезпечення національних інтересів і домінування у світі сепаратистські процеси сприяють досягненню мети, оскільки політично й економічно ослаблені державні утворення не мають достатнього ресурсу для прийняття повністю суверенних рішень, а також зменшують ймовірність утворення політичних союзів, здатних створювати конкуренцію лідерам.

Розглянуто моделі, в яких найістотношою ідеєю формування ідентичності територій визнано ту, що базується передусім навколо економічних інтересів, а тому й прагнення сепаратистських рухів також зумовлені й визначаються економічними інтересами. Економічний корисливий інтерес (включно з перспективними або обіцяними здобутками у майбутньому) є єдиним найістотнішим і найлегітимнішим підґрунтям для просування незалежності на будь-якій території. Сепаратистські політичні спільноти створюються, коли частина населення вбачає відокремлення економічно вигідним. Отже, легітимність руху за незалежність у цілому будується на низці економічних чинників, як-от: частка регіону в національному доході, абсолютний рівень його розвитку, його торгівля з рештою країни, його чисті потоки капіталу з іншими регіонами і його фіскальна автономія.

Відсутність єдності у висновках щодо наслідків сепаратизму, проілюстрована нами у дослідженні на прикладі чималого обсягу наукової літератури, а також нехтування, на наш погляд, важливими аспектами геополітичних устремлінь потужних країн свідчить про наявність різноспрямованих базових інтересів учасників міжнародних відносин, які іпостояють фундаментальним базисом процесів автономізації аж до відокремлення. Серед детермінант підтримки сепаратизму виокремлено: наявність регіональних політичних партій; певну ступінь децентралізації; уявлення про слабкість держави, до складу якої входять сепаратистські регіони. Можливі судження та висновки щодо економічного підґрунтя відокремлення чи сепаратизму можуть породжуватися внутрішнім конфліктом, слабким керівництвом або формуватися по мірі загострення регіональних асиметрій та економічної кризи.

The conclusion is made about disunity of opinion (lack of agreement) about the nature of secessionism. It is argued that theories of secession usually outline the conditions provoking the desire of sub-national groups to leave the host country or simplifying the realization of this decision; it is, therefore, assumed that the decisions are taken in view of the costs and benefits, when the groups and their leaders weight the costs and benefits due to the separation from the host country against the costs and benefits resulting from their continued stay within its borders. These hypotheses fall under the four broad categories: economic determinants of secessionism (availability of natural resources; absolute level of income); cultural determinants of

secessionism (education level (of males); skills of sub-national groups); political determinants of secessionism (political transformations; security dilemmas; collapse of the state and the tendency to political violence of non-secessionist nature); alternative determinants of secessionism (age of the country; existence of non-adjacent parts separated by other countries or water basins; the country's population, size and landscape).

The article contains a comprehensive critical analysis of the existing theoretical approaches to identification of the economic motivation as a factor behind secession and secessionism, with emphasis on outlining the economic determinants of secessionism. The motivation-based intentions of secession and secessionism are defined depending on the economy size (a large open economy and a small open economy), economic interests of business entities (producers and consumers) and social demands with accounting to the potential impact on economic growth. It is stressed that secessionism, which background is essentially internal, is also subject to influences from geopolitical actors whose doctrinal goal of securing national interests and global domination finds support in secessionist processes, because politically and economically weak state formations, lacking the sufficient resource for taking totally sovereign decisions, are unlikely to be able to create political alliances capable to compete with leaders.

Models are explored built on the argument that because economic interests are the foundational idea in forming territorial identities, intentions of secession movements are also reliant on and driven by economic interests. The economic mercenary interest (including promised gains in future) is the most solid and legitimate ground for promoting independence in any territory. Secessionist political communities will be formed when secession becomes economically beneficial in the eyes of a part of the population. So, the legitimacy of an independence movement builds on a number of economic factors like the region's share in the national income, the absolute level of the region's development, the region's trade with the rest of the country, its net capital flows with other regions and its fiscal autonomy.

Lack of agreement in the conclusions about consequences of secessionism, illustrated by us in the study based on a large scope of the research literature, and overlooking, as we believe, of important aspects of geopolitical intentions of powerful countries are an indication of multidirectional core interests of the international relations' parties, which lay the firm basis for autonomy seeking, until the eventual secession. The determinants of secessionism support are summed up as follows: the existence of regional political parties; a certain degree of decentralization; ideas about the weakness of the state in which secessionist regions are incorporated. Opinions and conclusions about the economic background of secession or secessionism may be possibly born by an internal conflict or weak administration, or may be formed as regional asymmetries and economic crises aggravate.

Ключові слова: сецесія, сепаратизм, економічні детермінанти, економічна безпека, економічні ефекти.
Key words: secession, separatism, economic determinant, economic security, economic effect.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Єдиної теорії сепаратизму не існує, хоча завдяки йому на політичній карті світу з'явилося чимало держав, зокрема, США. Щодо причин сепаратизму є широкий спектр суперечливих гіпотез, які пов'язуються з економічними, культурними і політичними чинниками. Емпіричні оцінки гіпотез до сьогодні будувалися без системного порівняльного аналізу їх і страждали на різні методологічні недоліки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У багатьох дослідженнях, які скоріше є нормативними, ніж позитивними, обговорюються теоретичні і правові засади прав груп на відокремлення (у тому числі А.К. Бучхейта [3], К. Янг [21], Д. Горовіца [11].) Наприклад, у дослідженні П. Кольте і А. Хофлера [4] вивчаються детермінанти "війн за самовизначення" (англ. "identity wars") і "етнічного насильства" — у праці Дж.Д. Фірона і Д.Д. Латіна [5], що притаманні конфліктам сепаратистського і несепаратистського типу. А в дослідженнях С. Сайденмана і В. Айреса, де сепаратизм подається як даність, невдало застосовується "індекс сепаратизму", тобто, достатньо розмитий показник, який містить "латентний сепаратизм" і є ендегенним до кількох пояснювальних змінних [16]. Н. Горло вживає міждисциплінарний підхід до глибокого аналізу проблеми іредентизму, використовуючи методологічний інструментарій як політичної регіоналістики (для розуміння регіону як складного соціально-політичного та історико-географічного утворення і вивчення регіональних політичних конфліктів, пов'язаних зі зміною політичного статусу регіону), так і політичної конфліктології (яка аналізує сутність і закономірності розвитку політичних конфліктів, формує уявлення про шляхи їх врегулювання) [22, с. 58]. В. Панченко [14; 26; 27] та О. Булатова [14] наголошують на важливості економічних механізмів національного самовизначення крізь призму запропонованого концепту економічного патріотизму, що постав на базі концепту економічного націоналізму.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті полягає у розкритті детермінант сепаратизму на базі проведеного аналізу існуючих його теорій з виокремленням економічних передумов його зародження та розгортання з метою формування у подальших дослідженнях інституційних інструментів та економічних механізмів запобігання останньому.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Більшість теорій сепаратизму ґрунтується на поведінці груп або, в окремих випадках, їхніх лідерів. У теоріях, як правило, визначаються умови, які або породжують бажання субнаціональних груп покинути країну, або полегшують здійснення такого рішення; тому припускається, що рішення приймаються з точки зору витрат і вигод (про що чітко зазначено, наприклад, у М. Хечтера [10]; Дж. Соренса [18]), коли групи та їхні лідери зважують витрати і вигоди внаслідок виходу з держави з витратами і вигодами за умови продовження перебування в її кордонах. Ці гіпотези підпадають під чотири широкі категорії: економічні, культурні, політичні та інші мотивуючі чинники. Іредентизм як політичний процес, за визначенням Н. Горло, є об'єктивною підставою для появи і розвитку, тому що в історичному контексті виникнення розділених народів зумовлене розширенням ареалів розселення етнічних груп і зміною державних кордонів внаслідок територіальних завоювань, появи чи розпаду держав, що породило взаємні територіальні претензії між державами. Крім об'єктивних чинників, іредентизм підживлюється суб'єктивними причинами, адже проблема розділеності активно артикулюється політиками, які у політичній діяльності переслідують раціональні цілі і тому декларують необхідність відновлення історичної справедливості і повернення до складу держави етнічних родичів [22, с. 25].

Економічні детермінанти сепаратизму. Багато теорій мають істотну економічну складову, яка є харак-

терною частиною нещодавньої літератури з громадянських конфліктів. Зазвичай вважається, що сепаратистські регіони відрізняються від решти країни з точки зору охорони здоров'я, фізичного і людського капіталу, природно-ресурсного потенціалу. Дискримінаційна економічна політика центральних органів держави щодо її регіонів також впливає на витрати і вигоди, пов'язані з лояльністю до держави або бажанням відділитися. Крім того, на сепаратистські настрої груп, що проживають у країні, може впливати загальний рівень доходу в країні і темп її економічного зростання.

Деякі автори стверджують, що бідніші регіони більш схильні до сепаратизму (М. Хечтера [10]), інші ж схиляються до думки, що сепаратистські настрої формуються у багатіших регіонах, ніж на решті території (Г.Е. Хейл [9]). Бідніші регіони, за аргументацією Д. Горовіца [11] можуть сильніше відчувати образу і звинувачувати державу за те, що вони не розвиваються або можуть побоюватися конкуренції з сусідами; але їх також легше заспокоїти економічною політикою [2, р. 44]. Для менш матеріально забезпечених меншин, як відзначають Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5], повстанська діяльність є привабливішою. Багатіші регіони, за переконанням П. Кольтє і А. Хофлера [4], можуть бути упевненішими у власній життєздатності у майбутньому як незалежні країни або краще усвідомлювати групову ідентичність, але вони також можуть бути більш задоволеними своїм теперішнім станом. Є приклади як багатих, так і бідних груп, схильних до сепаратизму: Бангладеш і Південний Судан перебувають серед відносно бідніших сепаратистів, а Катанга, провінція Конго, — відносно багатіших [21]. Незалежно від характеру нерівності причинами виникнення сепаратизму часто вважається "уявлення про економічну несправедливість", що змушує регіон, на переконання М. Букмана [2, р. 39], переоцінювати "відносні витрати і вигоди, пов'язані з належністю до національного союзу".

Наявні кількісні дані, які б доводили такі твердження, є неоднозначними. Розглянувши регіони колишнього СРСР, Г.Е. Хейл [9] побачив, що найбільш схильними до відокремлення були найбагатші регіони (якщо вимірювати за показником роздрібного товарообороту). Дж. Соренс [18] з'ясував, що регіони з високим доходом у країнах Заходу більш схильні до розгортання сепаратистської діяльності, оскільки вони платять більші податки. Але С. Сайденман і В. Айрес, використовуючи глобальні дані щодо меншин у межах проєкту "Minorities-at-Risk", не виявили яскраво вираженого впливу економічних відмінностей або дискримінації на сепаратизм. А Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5] з'ясували, що меншини у багатих регіонах менше схильні до сепаратизму, а абсолютна депривація має більше значення, ніж відносна депривація.

М. Росс [15, р. 11—12] визначає декілька випадків, коли нафта та інші мінеральні ресурси пов'язуються з сепаратистськими конфліктами. Він стверджує, що "нерухомі" (такі, які не можна розграбувати) природні ресурси підвищують імовірність сепаратизму, оскільки вони потребують іноземних інвестицій, для отримання яких потрібно мати визнану суверенну державу. Маючи "рухомі" ресурси, як-от розсипні діаманти, люди краще повернуться до місцевого польового командира і не перейматимуться повною незалежністю [5]. Ф. Ле Білон [13] дослідив роль діамантів у втриманні позицій угруповання UNITA, надавши підтвердження цій теорії. Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5, р. 29] також вважають, що ресурси, які можна привласнити, сприяють насильству, "піднімаючи ставки" повстання, але не змогли знайти дані для перевірки цієї гіпотези.

Д. Трейсмани [20, р. 222] висуває схожий аргумент, який підкреслює "переговорні позиції" регіонів. Якщо регіон залежить від центру з точки зору доходів, він має гірші переговорні позиції, щоб вимагати автономії.

Але якщо він має власні ресурси, то, імовірно, домагатиметься автономії наполегливіше. М. Букман [2, р. 46] також стверджує, що низька "торговельна залежність" між регіоном і центром поліпшує шанси регіону на життєздатність і посилює переговорні позиції регіону.

Нині на глобальному рівні немає системних свідчень на користь цих тверджень, хоча П. Кольтє і А. Хофлер [4] з'ясували, що експорт сировинних товарів перебуває у квадратичній залежності від імовірності "війни за самовизначення", а громадянські війни з більшою ймовірністю будуть сепаратистськими у країнах — великих експортерів нафти. Але їхні дані не переконують, чи перебувають природні ресурси у сепаратистських регіонах, що перетворює їхній висновок на дещо сумнівний.

Сепаратистські спроби мають місце за усіх рівнів доходу. Але деякі автори стверджують, що низький дохід на душу населення на рівні країни і повільні темпи зростання є значними "чинниками ризику" сепаратизму, оскільки вони посилюють невдоволення різних груп населення і знижують альтернативну ціну війни (П. Кольтє і А. Хофлер [4]). М. Хечтер [10] навпаки, припускає, що модернізація викликає етнічний протест і підйом субнаціоналізму.

Наявні дані скоріше підтверджують першу тезу (М. Букман [2, р. 62], П. Кольтє і А. Хофлер [4]; Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латен [5, р. 14]). Але С. Сайденман і В. Айрес [16] вважають, що зростання не має значення, а Н. Самбаніс [17], розглянувши реальні випадки "етнічного поділу", з'ясував, що економічний розвиток має позитивний (хоча й незначний) зв'язок із поділом, що, на його думку, пояснюється кращими перспективами для економіки держави-наступника.

Культурні детермінанти сепаратизму. У дослідженні П. Кольтє і А. Хофлера [4] стверджується, що молоді чоловіки більш схильні до участі у сутичках, якщо вони менш освічені, оскільки відсутність освіти зменшує альтернативну ціну насильства. Крім того, ті ж автори обережно кажуть про негативний зв'язок між освітою і здатністю лідерів-націоналістів мобілізувати населення, "підкуповуючи" їх риторикою сепаратистського руху. Цей аргумент сумісний (але відмінний від) з твердженням Д. Горовіца [11], що групи з низьким рівнем навичок не здатні до конкуренції і тому більш схильні до пошуку протекціоністської переваги шляхом відокремлення. Але доступні дані на користь цих тверджень відсутні. П. Кольтє і А. Хофлер [4] з'ясували негативний зв'язок між середньою освітою чоловіків і "війнами за самовизначення". Г.Е. Хейл [9] не знайшов надійних даних на пострадянському просторі, які б вказували, що групові навички мають значення.

Політичні детермінанти сепаратизму. Третій вид чинників стосується природи і динаміки політичної системи. На відміну від економічних і культурних теорій тут аргументи насамперед пов'язані з політичними характеристиками країни загалом, а не лише сепаратистського регіону. В літературі йдеться насамперед про процеси, спричинені демократизацією, дискримінацією, неідездатністю держави і змінами міжнародного середовища. Політика сусідніх країн та їхня готовність підтримувати повстання також змінює витрати і вигоди, пов'язані з сепаратизмом. Зрештою, історичний досвід існування як окремої держави у минулому або статус окремої адміністративної одиниці (штат, провінція тощо) у нинішній час може легко сформувати відмінну ідентичність і сприяти самовизначенню. Такий підхід до виокремлення важливості чинника ідентичності близький і для української дослідниці Н. Горло, яка зауважує таке: "...для національних меншин, які схильні підтримувати ініційовану політичними лідерами іредентистську стратегію, характерне домінування етнічної ідентичності над громадянською, національною" [22, с. 49].

Величезне значення для майбутніх сепаратистів можуть мати глибина і темпи політичних змін, а не характер режиму. Внаслідок політичних трансформацій держави часто стають уразливими і формуються середовище, сприятливе для сепаратистських рухів. С. Сайденман і В. Айрес [16], наприклад, зазначає, що періоди демократизації та економічних трансформацій зумовлюють посилення етнічного самовизначення і дилем безпеки, що зрештою стає "двигуном" сепаратизму. К. Янг [21] також вважає, що гласність і демократизація при М. Горбачові "винесла питання самовизначення на передній край" у СРСР. Але Т.Р. Гурр і А. Пітч [6] вважають, що перехідні режими, які одночасно мають риси демократії й авторитаризму, здатні краще, ніж чисті демократії, "стримувати насильницький етнополітичний конфлікт".

Групи прагнуть до сепаратизму, якщо їм загрожує повне знищення або вони побоюються "фізичного і культурного винищення" (К. Янг [21]; В.О. Барткус [1]). З цієї тези випливає, що різноманітності як такої не достатньо, і групи не вважатимуть її для себе прийнятним варіантом, якщо вони опиняться у небезпеці. Декларація США про незалежність є яскравим прикладом дилеми безпеки, адже "нестерпна тиранія держави" названа в ній причиною і передумовою сепаратизму. В дослідженнях Т. Р. Гурра у межах проєкту "Minorities at Risk" [7] постійно звертається увага на те, що дискримінація і репресії спричиняють сепаратизм. Але прискіпливіша і системніша праця з цими ж даними С. Сайденмана і В. Айреса переконує, що політична дискримінація не є надійними показником для прогнозування сепаратизму [16].

Коли централізована держава послаблена або розпадається, значно знижується її здатність чинити спротив й уникати сепаратистських процесів. Крім того, розпад централізованої держави, як це сталося у різних формах у СРСР, Югославії або Сомалі, підвищує ймовірність того, що периферійні регіони або такі, що входять до її складу, шукатимуть власного шляху. Логіка тут подвійна. Вважаючи забезпечувану державою безпеку вигодою для членів держави, В.О. Барткус [1] очікує, що ерозія вигоди буде сприятливою для сепаратизму. Водночас В.О. Барткус і Дж.Д. Фірон і Дж.Д. Латін [5], допускають, що ослаблення держави знизить ціну сепаратизму, а це підвищить ймовірність виникнення сепаратистських рухів у державах, що не відбулися. Звісно, сепаратизм — це гра з двома учасниками: повстанцями й урядом.

Реакція уряду на перші сепаратистські натяки значною мірою визначатиметься його спроможністю дати відсіч і впливатиме на шанси сторін на успіх у подальшому конфлікті. Отже, конкретний вплив неіездатності держави на сепаратистські вимоги потребує дослідження.

Ступінь готовності системи або регіону до політичного насильства у цілому може також сигналізувати про підвищену схильність до сепаратизму. Конфлікти несепаратистського характеру можуть мати сепаратистські ефекти або обидва типи конфлікту можуть походити від однакових чинників. Д. Горовіц [11], наприклад, пише, що "повстанці — це звичайні предтечі сепаратистських рухів". Відокремлення Сомаліленду на тлі постійних кланових війн на решті території Сомалі є прикладом паралельності фракційної і сепаратистської політики. С. Сайденман і В. Айрес вважають, що з ймовірністю сепаратизму пов'язуються інші види заворушень, але не змогли оцінити причинно-наслідковий зв'язок.

Альтернативні детермінанти сепаратизму. Декілька останніх аргументів стосуються сприятливих обставин для сепаратизму. Це конкретні характеристики країн: вік існування, розмір і географічні особливості. О. Кондратенко [23], проводячи ретроспективний аналіз теорій класичної та сучасної геополітики,

зосереджує свій дослідницький ракурс на концепції просторового зростання держави, заснованій на ідеях соціал-дарвінізму, в авторстві Ф. Ратцеля, яку той виклав у своїй відомій праці "Держава як організм" (1916). Як наголошує О. Кондратенко, простір для Ф. Ратцеля є своєрідною даністю, довкола якого обертаються інтереси народів, а відтак найважливішими властивостями держави виступають її розміри, географічне положення, кордони, а також форма території з її рослинністю водними ресурсами тощо. Таким чином, географічний фактор визначає не тільки державу як таку, але й її політичну організацію. До того ж розвиток держави у Ф. Ратцеля залежить значною мірою від територіального чинника, кордонів і просторових відносин з іншими державами. Будь-яка держава, на його думку, територіально співпадає зі своїм організованим суспільством і у такий спосіб виражає його інтереси. Отже, держава виникла унаслідок збігу її інтересів з інтересами суспільства, оскільки останнє потребувало у ній захисту. Повноцінною державою Ф. Ратцель вважав лише ту, яка найбільш органічно поєднує географічні, демографічні та етнокультурні параметри нації [23, с. 4—6].

Відтак погляди Ф. Ратцеля на важливість економічних, політичних, історичних, географічних, культурних та інших чинників у визначенні потенціалу держави до геополітичного лідерства чи здатності протистояти у геополітичному суперництві, проаналізовані О. Кондратенком, можуть бути використані для обґрунтування синтезованого підходу щодо важливості останніх в розгортанні сепаратистських інтенцій. Іншими словами, запобігання ігноруванню важливості якого-небудь із вище перелічених чинників, може слугувати ідеологічною основою унеможливлення розгортання сепаратистських або іредентистських настроїв.

Вік країни. Можна цілком припустити, що чим молодша країна, тим менш ймовірно, що вона вже впоралася з труднощами державотворення і національного об'єднання, а тому є уразливішою з точки зору розпаду. Дж.Д. Фірон і Дж.Д. Латін [5], наприклад, з'ясували позитивний зв'язок між перебуванням у статусі " нової держави", тобто держави на перших двох роках існування, і настанням громадянських війн.

Країнам, територія яких розділена іншими країнами або водними басейнами (наприклад, Пакистан до відокремлення Бангладеш, Комори), може здатися, що їхня віддалена частина (або частини) стають уразливішими щодо відцентрових сил. Але Дж.Д. Фірон і Дж.Д. Латін [5], вважають, що ця змінна має значення для пояснення заворушень тільки тоді, коли дані містять війни проти колоніалізму, де відокремленість територій скоріше є ознакою колоніального характеру зв'язків, ніж будь-якої тактичної переваги для повстанців. Дж. Соренс [18] з'ясував, що фізична відстань регіону від політичного центру йде на користь вимогам сепаратистів.

Чим більша країна та чисельність населення, тим вище потенціал її розпаду. За інших рівних обставин, чим вища чисельність населення, тим вища ймовірність його (населення) різноманітності. Н. Самбаніс [17], наприклад, пише про позитивний зв'язок між величиною населення, помноженою на етнічне різноманіття, і розпадом держави. Адже чим більша загальна чисельність населення країни, тим ймовірнішим є те, що кожна етнічна група матиме чисельність, мінімально необхідну для колективних дій. Крім того, з аргументації П. Кольє і А. Хофлера [4], Н. Самбаніса [17] випливає, що чим більше населення країни, тим більше в ньому буде молодих чоловіків. В.О. Барткус [1] висуває супутній аргумент про величину країни. На її думку, віддалені спільноти отримують вигоди масштабу від належності до держави в міру того, як остання розширює для них соціальні, економічні й освітні можливості. Тому вважає вона, більші країни забезпечують більше вигод від

належності до них, а тому дають менше підстав для виникнення сепаратистських рухів. Це більше стосується величини країни, ніж величини чисельності населення, і між цими аспектами має бути зв'язок. Якщо обидві гіпотези правильні, вони можуть частково скасовувати одна одну. Нарешті, Дж.Д. Фірон і Д.Д. Латін [5] допускають, що нерівна поверхня, особливо "пагорби або гори по периметру держави", є сприятливою для будь-яких видів заворушень, поліпшуючи військові перспективи для повстанців.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження нами було встановлено, що у теоріях сепаратизму, як правило, визначаються умови, які або породжують бажання субнаціональних груп покинути країну, або полегшують здійснення такого рішення; тому припускається, що рішення приймаються з точки зору витрат і вигод, коли групи та їхні лідери зважують витрати і вигоди внаслідок виходу з держави з витратами і вигодами за умови продовження перебування в її кордонах. Ці гіпотези підпадають під чотири широкі категорії: економічні детермінанти сепаратизму (наявність у регіоні природних ресурсів; абсолютний рівень доходу); культурні детермінанти сепаратизму (рівень освіти (чоловіків); навички субнаціональних груп); політичні детермінанти сепаратизму (політичні трансформації; дилеми безпеки; розпад держави і схильність до політичного насильства несепаратистського характеру); альтернативні детермінанти сепаратизму (вік країни; наявність неприлеглих одна до одної частини, розділеної іншими країнами або водними басейнами; населення, величина і ландшафт країни). А тепер звернемося до, на наш погляд, надзвичайно важливого мотиву, щодо якого у зазначеній вище літературі не простежується наукового інтересу. Як уже зазначалося, охарактеризовані чинники й моделі сепаратизму мають передусім яскраво виражене внутрішнє походження, коли у країнах і суспільствах визрівають процеси, що спричиняють відцентрові тенденції.

Як свідчить історія міжнародних відносин, світ і кожна країна у ньому постійно перебувають у перманентній конкуренції за право реалізувати, з одного боку, власні національні інтереси, диктуючи своє бачення порядку денного, а з іншого — захищати власний суверенітет, що передбачає конструювання на національному рівні протиположних зовнішнього диктату. У цьому зв'язку ми не оминемо тему геополітики, в якій країни, що у процесі історичного розвитку нині постали економічними лідерами, намагаються чинити політичний вплив на світ з метою реалізації власних інтересів.

Відомий американський політик Г. Кісінджер у книзі "Дипломатія" [12, р. 424], зокрема, звертається до досвіду Британії, яка метою власної зовнішньої політики, починаючи з 18-го ст., ставила недопущення створення коаліції європейських держав, бачачи в ній загрозу власним інтересам. А на початку 20-го ст. член Таємної ради Х. Маккіндер у статті "Географічна вісь історії" [24] сформулював засади доктрини геополітики, яка й нині не піддається сумніву. Згідно з нею Британія і США є таласократами (державами моря), які прагнуть контролювати телуократів (держави суші у Євразії), зокрема, серцевинну територію (за Х. Маккіндером — Хартленд). Ці ідеї розвинув директор Інституту міжнародних проблем Єльського університету Н. Спайкмен у праці "Географія миру" [19; 28]. З його точки зору, простіше контролювати Римленд — територію, що оточує Хартленд. Не вдаючись у деталі геополітики за Н. Спайкменом, зазначимо, що його бачення продовжувало реалізацію планів з протидії створенню на євразійському континенті політичних союзів.

Отже, розглядаючи сепаратизм, ми не маємо підстав зосереджуватися лише на внутрішніх причинах його прояву. Адже актори геополітичної гри, згідно з їхньою доктриною, не можуть не впливати на процеси відокремлення, тому що сепаратизм — один із засобів досягнення стратегічної мети, яка полягає у захисті власних, передусім економічних, інтересів шляхом домінування, чого набагато простіше досягти, маючи справу з політично й економічно слабкими розрізненими державними утвореннями, в яких відсутній достатній ресурс для прийняття повністю суверенних рішень.

Література:

1. Bartkus, Viva Ona. 1999. *The Dynamic of Secession*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Bookman M. *The Economics of Secession* / M. Bookman // *The Economics of Secession* Macmillan Press, London. — 1993. — P. 262.
3. Buchheit, Lee C. 1978. *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*. New Haven and London: Yale University Press.
4. Collier, Paul and Anke Hoeffler. "The Political Economy of Secession." *Development Research Group, World Bank; Center for the Study of African Economies*, 1-22. 2002.
5. Fearon, J. D. Ethnicity, insurgency, and civil war [Electronic resource] / J. D. Fearon, D. D. Laitin // *American Political Science Review*. — 2003. — Vol. 97, Issue 1. — P. 75-90. — Mode of access: http://www.uky.edu/~clthyn2/PS439G/readings/fearon_laitin_2003.pdf
6. Gurr, Ted Robert and Anne Pitsch. 2003. "Ethnopolitical Conflict and Separatist Violence." In W. Heitmeyer and J. Hagan (eds.). *International Handbook of Violence Research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 227—245.
7. Gurr, Ted Robert. 1993. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
8. Gurr, Ted Robert. 2000. *Peoples versus States: Minorities at Risk in the New Century*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
9. Hale, Henry E. 2000. "The Parade of Sovereignties: Testing Theories of Secession in the Soviet Setting." *British Journal of Political Science* 30 (2000):31—56.
10. Hechter M. *The Dynamics of Secession* [Electronic resource] / M. Hechter // *Acta Sociologica*. — 1992. — Vol. 35, Issue 4. — P. 267—283. — Mode of access: https://www.academia.edu/20583253/The_Dynamics_of_Secession
11. Horowitz, Donald L. 2003. "The Cracked Foundations of the Right to Secede." *Journal of Democracy* 14 (2003):5-17.
12. Kissinger, H. (1994). *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster. 912 p.
13. Le Billon, Philippe. 2001. "'Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975—2000'." *African Affairs* 100 (2001):55-80.
14. Reznikova N. *The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism* / Nataliia Reznikova, Volodymyr Panchenko, Olena Bulatova // *Baltic Journal of Economic Studies*. — 2018. — Vol. 4. — P. 274—281.
15. Ross, Michael. *What Do We Know About Natural Resources and Civil War?* UCLA Department of Political Science. 2003.
16. Saideman, Stephen M. R. William Ayres. "Determining the Causes of Irredentism: Logit Analysis of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s." *The Journal of Politics* 62:1126-44.
17. Sambanis, Nicholas. *Partition as a Solution to Ethnic War*. *World Politics* 52[4], 437-83. — 2000.
18. Sorens, Jason. 2005. "The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies." *Comparative Political Studies* 38 (2005):304-26.

19. Spycman N. America's Strategy in World Politics. The United States and balance of Power / N. Spycman — New York: Harcourt, Brace of Co., 1942. — 500 p.

20. Treisman, Daniel S. 1997. "Russia's 'Ethnic Revival' The Separatist Activism of Regional Leaders in a Postcommunist Order." *World Politics* 49 (1997):212-49.

21. Young, Crawford. 1983. "Comparative Claims to Political Sovereignty: Biafra, Katanga, Eritrea," in Donald Rothchild and Victor A. Olorunsola (eds.) *State Versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*. Boulder: Westview Press.

22. Горло Н.В. Функціональні та концептуальні моделі політики іредентизму. — Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 — "Політичні інститути та процеси". Запорізький національний університет. Львівський національний університет імені Івана Франка. Запоріжжя, Львів, 2019. — Режим доступу: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf

23. Кондратенко О.Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз [Електронний ресурс] / О.Ю. Кондратенко // Міжнародні відносини: Серія "Політичні науки". — 2015. — № 9. — Режим доступу: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351

24. Маккіндер Х. Географическая ось истории / Х. Маккіндер // Поліс. — 1995. — № 4. — С. 162—169.

25. Mackinder H. The Round World and the Winning of the Peace / H. Mackinder // *Foreign Affairs*. — 1943. — Vol. 21. — № 4. — P. 595—605.

26. Панченко В.Г. Методологічні засади економічного націоналізму / В.Г. Панченко, Н.В. Резнікова // *Економіка і держава*. — 2017. — № 7. — С. 4—8; Panchenko V.H. Metodolohichni zasady ekonomichnoho natsionalizmu / V.H. Panchenko, N.V. Reznikova // *Ekonomika i derzhava*. — 2017. — № 7. — S. 4—8.

27. Панченко В.Г. Політика економічного націоналізму: від витоків до нових варіацій економічного патріотизму / В.Г. Панченко, Н.В. Резнікова // *Економіка і держава*. — № 8 (серпень). — 2017. — С. 4—8.

28. Резнікова Н.В. Теоретико-методологічні засади визначення економічної залежності в умовах двополярного зонування світової економіки / Н.В. Резнікова // *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. — 2012. — № 4 (63). — С. 38—42.

References:

1. Bartkus, V.O. (1999), *The Dynamic of Secession*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

2. Bookman, M. (1993), *The Economics of Secession*, Macmillan Press, London, UK.

3. Buchheit, L.C. (1978), *Secession: The Legitimacy of Self-Determination*, Yale University Press, New Haven, London, UK.

4. Collier, P. and Anke H. (2002), "The Political Economy of Secession", Development Research Group, World Bank; Center for the Study of African Economies, pp. 1—22.

5. Fearon, J. D. and Laitin, D.D. (2003), "Ethnicity, insurgency, and civil war", *American Political Science Review*, vol. 97, Issue 1, pp. 75—90, available at: http://www.uky.edu/~clthyn2/PS439G/readings/fearon_laitin_2003.pdf (Accessed 20 May 2020).

6. Gurr, T.R. and Anne, P. (2003), "Ethnopolitical Conflict and Separatist Violence", *International Handbook of Violence Research*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, pp. 227—245.

7. Gurr, T.R. (1993), *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, DC: United States Institute of Peace, Washington, USA.

8. Gurr, T.R. (2000), *Peoples versus States: Minorities at Risk in the New Century*, DC: United States Institute of Peace, Washington, USA.

9. Hale, H.E. (2000), "The Parade of Sovereignties: Testing Theories of Secession in the Soviet Setting", *British Journal of Political Science*, vol. 30, pp. 31—56.

10. Hechter, M. (1992), "The Dynamics of Secession", available at: *Acta Sociologica*, vol. 35, Issue 4, pp. 267—283, https://www.academia.edu/20583253/The_Dynamics_of_Secession (Accessed 20 May 2020).

11. Horowitz, D.L. (2003), "The Cracked Foundations of the Right to Secede", *Journal of Democracy*, vol. 14, pp. 5—17.

12. Kissinger, H. (1994), *Diplomacy*, Simon & Schuster, New York, USA.

13. Le Billon, Ph. (2001), "Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975—2000", *African Affairs*, vol. 100, pp. 55—80.

14. Reznikova, N. Panchenko, V. and Bulatova, O. (2018), "The Policy of Economic Nationalism: from Origins to New Variations of Economic Patriotism", *Baltic Journal of Economic Studies*, Vol. 4, pp. 274—281.

15. Ross, M. (2003), *What Do We Know About Natural Resources and Civil War?*, UCLA Department of Political Science, Los Angeles, USA.

16. Saideman, Stephen M. R. William Ayres. "Determining the Causes of Irredentism: Logit Analysis of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s.", *The Journal of Politics*, vol. 62, pp. 1126—44.

17. Sambanis, N. (2000), "Partition as a Solution to Ethnic War", *World Politics*, vol. 52 [4], pp. 437—483.

18. Sorens, J. (2005), "The Cross-Sectional Determinants of Secessionism in Advanced Democracies", *Comparative Political Studies*, vol. 38, pp. 304—326.

19. Spycman, N. (1942), *America's Strategy in World Politics. The United States and balance of Power*, Harcourt, Brace of Co., New York, USA.

20. Treisman, D.S. (1997), "Russia's 'Ethnic Revival' The Separatist Activism of Regional Leaders in a Postcommunist Order", *World Politics*, vol. 49, pp. 212—249.

21. Young, C. (1983), "Comparative Claims to Political Sovereignty: Biafra, Katanga, Eritrea", *State Versus Ethnic Claims: African Policy Dilemmas*. Westview Press, Boulder, USA.

22. Horlo, N.V. (2019), "Functional and conceptual models of irredentism policy", Abstract of Ph.D. dissertation, Politics, Zaporiz'kyj natsional'nyj universytet, L'viv's'kyj natsional'nyj universytet imeni Ivana Franka, Zaporizhzhia, Lviv, available at: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/09/dis_horlo.pdf (Accessed 20 June 2020).

23. Kondratenko, O.Yu. (2015), "Classical and modern geopolitics: a retrospective analysis", *Mizhnarodni vidnosyny: Seriya "Politychni nauky"*, vol. 9, available at: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351 (Accessed 20 June 2020).

24. Makkynder, Kh. (1995), "Geographical axis of history", *Polys*, vol. 4, pp. 162—169.

25. Mackinder, N. (1943), "The Round World and the Winning of the Peace", *Foreign Affairs*, vol. 21, no. 4, pp. 595—605.

26. Panchenko, V.H. and Reznikova, N.V. (2017), "Methodological principles of economic nationalism", *Ekonomika i derzhava*, vol. 7, pp. 4—8.

27. Panchenko, V.H. and Reznikova, N.V. (2017), "The policy of economic nationalism: from origins to new versions of economic patriotism", *Ekonomika i derzhava*, vol. 8, pp. 4—8.

28. Reznikova, N.V. (2012), "Theoretical and methodological principles of determining economic dependence in the conditions of bipolar zoning of the world economy", *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo*, vol. 4 (63), pp. 38—42.

Стаття надійшла до редакції 23.05.2020 р.